Çынсемшĕн тăрăшасси тĕп вырăнта пулнă

Хуçалăхсене паха апатпа тивĕçтерессипе Çатракассинче тата Мăн Сĕнтĕрте комбикорм хатĕрлекен цехсем хута яни чылай пулăшрĕ. Вĕсен ертӳçисенче вăй хунă Джон Анисовпа Валентина Воробьевăна та ырăпа палăртмалла. Ку объектсене хута ярассипе, вĕсене тухăçлă ĕçлеттерессипе ун чухне ял хуçалăх управленине ертсе пынă Леонид Софронов нумай тăрăшрĕ. Талăксерен хуçалăхсем валли 18 пин тонна таран комбикорм туса хатĕрленĕ. Вĕсенче витаминлă курăк çăнăхĕ авăртмалли агрегатсем те тухăçлă ĕçленĕ. Çакă пĕтĕмпех обществăлла выльăх-чĕрлĕхе шайлаштарнă апатпа туллин тивĕçтерме май паратчĕ.

Хуçалăхсем экономика тĕлĕшпе çирĕп пулнă. Укçа-тенкĕне вара пĕтĕмпех ял хуçалăх производствине интенсивлă аталантарса пынипе, ял хуçалăх продукцийĕ туса илессине тата сутассине ӳстерсе пынипе тунă. Урăх çăл куç пулман. Ĕçлекене ĕç укçи яланах вăхăтра тӳлесе тăнă. Выльăх-чĕрлĕх витисем çĕнĕрен чылай тунă, киввисене юсаса реконструкциленĕ. Çуллен тракторсемпе автомашинăсем, ытти ял хуçалăх техники сахал мар туяннă. Пур хуçалăхăн та тĕш тырă, çĕр улми пухса кĕртмелли комбайнсем, тырă тасатса сортламалли, типĕтмелли пунктсем çителĕклĕ пулнă, тырă тата çĕр улми хранилищисем тунă.

Строительство ĕçĕсем анлă сарăлса пынине асăнтăм. Ун чухне чи малтанах выльăх-чĕрлĕх фермисемпе витисене тăвасси пĕлтерĕшлĕ пулнине тĕрĕс ăнланнă. Типлă йĕркепе 200 тата 400 пуç выльăх вырнаçмалăх сарайсемпе витесем тăвассине тимлĕхре тытрăмăр. Пĕрремĕш витесене «Новая Юнга», «Гигант», «Герой», Мичурин яч. хис., Дружба», Чапаев яч. хис., «Сеятель», Суворов яч. хис., «Сундырский» хуçалăхсенче хута ятăмăр. Çав çулсенче хуçалăхсем хушшинчи «Моргаушская» строительство организацине Николай Гусак ертсе пыма пуçларĕ. Унччен вăл «Сельхозтехника» пĕрлешĕвĕн ертӳçин Александр Кушковăн çумĕ пулса ĕçленĕччĕ. Çапла вара ытларах строительство ĕçĕсене асăннă строительство организацийĕн строителĕсем пурнăçлана. Кунпа пĕрлех «Чувашсельстрой» трест, 2-мĕш номерлĕ строительство тресчĕ те строительство ĕçĕсенче сахал мар пулăшу кӳчĕç.

Мăн Сĕнтĕр, Турай, Муркаш больницисен хальхи типлă çурчĕсене те колхоз-совхозсен укçи-тенкипех тума пуçлана. Кайран вара вĕсене туса пĕтерсе хута яма патшалăх укçа-тенкĕ уйăрса парса пулăшрĕ.

Шурчара, Ярапайкассинче, Калайкассинче, Шатракассинче, Нискассинче, Йӳçкассинче, Москакассинче, Тренккăра, Шетмĕпуçĕнче, Çатракассинче, Чуманкассинче, Мăн Сĕнтĕрте, Муркашçулсем тăвасси кал-кал пулса пычĕ. Мехколонна ертӳçи Василий Брайцев ăнланма пĕлекен тăрăшулла çынччĕ.

Район Шупашкарти электроаппаратура заводĕпе туслă çыхăнура пулнă. Завод ертӳçинче малтан Глеб Бритвин, кайран Николай Соколов, ертӳçĕ çумĕ пулса Авенир Троицкий ĕçленĕ. Вĕсем пире кĕрхи ĕç çи вăхăтĕнче техникăпа, ĕç вăйĕсемпе сахал мар пулăшатчĕç. Эпир те парăмра юлман. Хутшăнусем пĕр-пĕриншĕн усăллă пулнă.

Социализмла ăмăрту чи çӳллĕ шайра пулнă. Пирĕн район Мари Республикинчи Горномари районĕпе ăмăртуччĕ. Ăмăрту итогĕсене пĕрле пухăнса сӳтсе яваттăмăр, маттуррисене чыслаттăмăр, малашлăх планĕсем палăртаттăмăр. Икĕ еншĕн те усăллăччĕ ку. Çавăн пек ăмăртăвах пирĕн районти кашни хуçалăх кӳршĕ республика районĕнчи колхоз-совхозпа йĕркеленĕччĕ. Делегацисем те час-часах пĕр-пĕрин патĕнче пулатчĕç, пĕр-пĕрин опычĕпе паллашатчĕç, çĕннине, лайăххине пурнăçа кĕртме тăрăшатчĕç.

Çĕнĕлĕхсем пирĕн ĕçре пулман теместĕп. Çĕр улми пухса кĕртессине механизацилессипе те (çĕрлехи вăхăтра комбайнсемпе çĕр улми пухса кĕртнине те кăтартнă), выльăх апачĕ хатĕрлессипе те, сысна ĕрчетессипе те, пăрусене сивĕре пăхса ӳстерессипе те. Çавăнпах ĕнтĕ

Тырри-пулли – ик куç тулли...

Çав çулсенче пур хуçалăхра та тенĕ пекех столовăйсем уçма, фермăсенче выльăх-чĕрлĕх пăхакансен çурчĕсене йĕркелеме май килчĕ. Ферма ĕçченĕсем пушă вăхăтра унтах телевизор пăхма та, хаçат-журнал вулама та пултарнă.

Ялсем çĕнелсе, аталанса пыни куç умĕнчехчĕ. Çынсем хăйсем валли пурăнмалли çуртсем нумай тăватчĕç. Çав çулсенчех хваттерсем те тума пуçăнтăмăр. Пурăнмалли çуртсене, хваттерсене çут çанталăк газĕ кĕртесси вăй илсе пычĕ. Ялсенче шыв пăрăхĕсем хурассипе те çанă таварса ĕçленĕ.

Ялсене, урамсене тирпей-илем кĕртессипе çине тăрса ĕçлеттĕмĕр. Ял çыннин пурнăçĕ хула çыннинчен кая мар, лайăхрах та пулнă темелле.

Çĕнĕ шкулсем, Культура çурчĕсем хута яма тытăннипе пĕрлех ялсенче пĕрремĕш ача сачĕсем ĕçлеме пуçăнчĕç. Хуçалăхсен тĕп усадьбисенче врач амбулаторийĕсем уçăлма тытăнчĕç. Вĕсенче 2 –3-шер специалист вăй хуратчĕ. Нумай хуçалăхра мĕн пур инфратытăма пĕрлештерсе тăракан тĕп усадьбăсем йĕркеленчĕç. Вĕсенче администраци çурчĕ те, Культура çурчĕ те, шкулпа ача сачĕ те, амбулатори те, магазин та, механизаци паркĕ те, хăшĕсенче нумай хваттерлĕ пурăнмалли çуртсем те пурччĕ. Кунта чи малтанах «Сеятель» (С. Афанасьев, В. Рубцов), «Хлебороб» (В. Храмов), «Сундырский» (В. Воробьева, Г. Горланов), «Передовик» (Т. Шилов, В. Мерлов), «Герой» (В. Соловьев), «Дружба» (С. Зайцев, В. Паргеев) тата ытти колхоз-совхозсене асăнса хăвармалла.

Пĕрлешӳллĕ нумай хуçалăхăн перекет банкĕнче счетсем çинче ирĕклĕ укçа-тенкĕ ун чухнехи хаксемпе шутласан миллионшар тенкĕ упраннă. Каярахпа Евтихий Андреев ятне панă «Знамя труда» колхозăн счечĕ çинче ун чухне 3 млн. тенкĕ ытла, «Герой», «Сеятель», Суворов яч. хис. колхозсен, «Ударник» совхозăн тата ытти хуçалăхсен 1-шер млн. тенкĕ ытла пулнă.

ра, Тивĕшре, Тойкилтĕре çĕнĕ шкул çурчĕсем ӳссе ларчĕç. Москакассинче, Çатракассинче, Патаккассинче, Ярославкăра, Отарккăра, Мăн Сĕнтĕрте, Мăн Хураçкара, Муркашра, Ярапайкассинче, Сыпайра, Йӳçкассинче, Катькасра, Анаткассинче, Торинкассинче ача сачĕсем ĕçлеме пуçларĕç. Пĕр çулталăк хушшинче 5 шкулпа 2 ача сачĕ хута яни те пулнă. 3 – 4 çул хушшинче 8 врач амбулаторийĕ ĕçе кĕртнĕ. Вĕсене Шетмĕпуçĕнче, Уйкас Янасалта, Ярапайкассинче, Тренккăра, Мăн Хураçкара, Катькасра, Юнкăра, Нискассинче çĕнĕрен тунă. Çĕнĕ клубсемпе Культура çурчĕсем Шетмĕпуçĕнче, Тренккăра, Шурчара, Кашмашра, Апчарта, Мăн Тутаркассинче, Ваçкассинче, Калайкассинче, Атапайра хута кайрĕç.

Ача-пăчасен республикипе пĕрремĕш «Ромашка» санаторийĕ Шомикра хута кайрĕ. «Свобода» колхоз пулăшнипе республика Ял хуçалăх министерстви шучĕпе район центрĕнче Спорт çуртне хута яма май килчĕ.

Çулсене пурнăç артерийĕсемпе танлаштараççĕ. Çул ыйтăвĕ çивĕч тăратчĕ. Район территорийĕнче йĕркеллĕ çулсем пулман. Асфальт çулсем тăвассипе сахал мар тимлеме тиврĕ. Çулсем тăвассипе райĕçтăвком председателĕн строительство енĕпе ĕçлекен çумĕнче тăрăшнă Владимир Мефодьева палăртса хăвармалла.

Вак чул ыйтăвĕ ура хуратчĕ. Ăна хамăр кайса Уралтан эшелонĕ-эшелонĕпе кӳрсе килеттĕмĕр, чукун çул станцийĕнчен хамăрах турттараттăмăр. Асфальт сарнă пĕрремĕш çула «Дружба» хуçалăх территорийĕнче хута ятăмăр. Кайран Юнкăна, Çатракасси витĕр Шетмĕпуçнелле, Хорнуйне, Муркашран Отарккăна, Йӳçкассине, Уйкас Янасала çулсене асфальт сарма май килчĕ.

Çул тăвассинче Шупашкарти ДПМК строителĕсем тăрăшатчĕç. Çул тума вĕсен вак чулсăр пуçне пĕтĕмпех пурччĕ. Эпир вара вĕсене вак чулпа хамăр тивĕçтереттĕмĕр. Çавăнпа та тĕрлĕ ыйтупа республика шайĕнчи семинарсемпе канашлусене пирĕн районта тăтăшах йĕркелетчĕç. Хамăр та хуçалăх ертӳçисемпе тата специалисчĕсемпе ыттисен опычĕпе паллашма сахал мар тухса çӳренĕ. Брянск облаçĕнче çĕр улми туса илессипе, Тюмень облаçĕнчи «Большевик» колхозра (хуçалăха пирĕн ентеш – Матьăкра çуралса ӳснĕ Павел Прокопьев ертсе пыратчĕ) выльăх апачĕ хатĕрлессипе, çĕр ĕç культурипе паллашнăччĕ. Павел Прокопьев кăштахран хăй те пирĕн пата çитсе курнăччĕ. Выльăх-чĕрлĕх ĕрчетессипе паллашма вара Мускава ВДНХ-на, Мускав облаçĕнчи ăратлăх енĕпе ĕçлекен заводсене те пĕрре кăна мар кайса килнĕ.

Кадрсене вĕрентсе хатĕрлессине, суйласа илессине манăçа кăларман. Мĕншĕн тесен малашлăх, ыранхи кун пирки те шухăшлас пулать. Парти райкомне, райсовет ĕçтăвкомне, комсомола ĕçлеме килнисем, хуçалăх тилхепине тытса пыма пуçăннисем, каярахпа татах та ответлă вырăнсенче ĕçлеме тытăннисем хушшинче çамрăксем сахал мар пулнă. Владимир Рубцов, Валерий Вязов, Альберт Иванов, Юрий Иванов, Людмила Майкова, Алексей Иванов, Михаил Пушкин, Валерий Егоров, Александр Федотов, Ардальон Егоров, Геннадий Горланов, Кронид Сретинский, Михаил Петров, Георгий Симаков, Леонид Ильгечкин тата ыттисем кашниех район аталанăвне хăйĕн тӳпине хывнă.

Пурнăç малаллах шăвать. Иртнине те, хальхине те тĕрлĕрен хаклакан пур. Аталану çулĕ тумхахсăр пулмасть. Район утса тухнă 70 çул пĕчĕк тапхăрах мар. Çапах та çавна çирĕплетсех каласшăн. Район, епле пулсан та, малаллах аталаннă, аталанĕ те. Çитĕнӳсем мĕнле пуласси вара пирĕнтен кашниченех килнине манас марччĕ.

В. ШАПОШНИКОВ калаçнă.
Сăн ӳкерчĕксене В. Краснов çемье архивĕнчен илнĕ.

Район историйĕнчен

Муркаш енĕ паян

Хальхи вăхăтра районта 177 ял, 16 ял тăрăхĕ. Район территорийĕ 84,5 пин гектар лаптăк йышăнать. Вăл шутра пур категорие кĕрекен ял хуçалăх пĕлтерĕшлĕ çĕрсем 63 пин гектар, вăл шутра сухалакан çĕрсем 49,3 пин гектар.

Район территорийĕнче ял хуçалăх предприятийĕсем 16, промышленноç тата пулăшу сферин предприятийĕсем 8, потребитель обществисем 2, хресчен (фермер) хуçалăхĕсем 93, районти çыхăну узелĕ тата çыхăну уйрăмĕсем 20, АТС-сем 24.

Районта транспорт çыхăнăвне 19 маршрутпа йĕркеленĕ. Кунсăр пуçне 17 маршрутпа уйрăм предпринимательсем çынсене илсе çӳрессине йĕркеленĕ.

Çынсен харпăрлăхĕнче 5309 çăмăл автомобиль, груз турттармалли автомашинăсем 1109, 168 автобус, 123 мотоцикл, 117 прицеп, 38 çурма прицеп, 536 трактор, тĕш тырă пухса кĕртмелли 17 комбайн, выльăх апачлĕх культурăсене пухса кĕртмелли 2 комбайн, çул-йĕр строительствин тата мелиораци машинисем 11. Район территорийĕнчи автомобиль çулĕсен тăршшĕ 579,7 километр, вăл шутра асфальт сарнă çулсем 297,2 километр.

Пĕтĕмĕшле пĕлӳ паракан шкулсем 26. Вăл шутра вăтам шкулсем 13, тĕп шкулсем 9, пуçламăш шкул-ача сачĕсем 4, ача сачĕсем 15, информаципе культура центрĕсем 15, ял тăрăхĕсен территорийĕсенчи культурăпа кану учрежденийĕсен структура подразделенийĕсем (филиалĕсем) 86, ял тăрăхĕсем хушшинчи тĕп библиотека 1, тури чăвашсен музейĕ 1, район больниципе участок больницисем 1-шер, пĕтĕмĕшле врач практикин уйрăмĕсем 10, фельдшерпа акушер пункчĕсем 38, спорт залĕсем 26, клубсемпе Культура çурчĕсем 46, тĕслĕх библиотекăсем 30.

Уйрăм çынсен килти хуçалăхĕсем 13372. Районта пĕтĕмпе 34365 çын пурăнать. Ĕçлес ӳсĕмри çынсен шучĕ 20278. Садиксене çӳрекен ачасен шучĕ 1655. Шкулсенче 3371 ача вĕренет. Пенсионерсем 9967 çын, вăл шутра ĕçлекен пенсионерсем 2634 çын.

Архив тата статистика материалĕсем тăрăх.

Паллă ентешсем

Совет Союзĕн Геройĕсем

Григорий Алексеевич АЛЕКСЕЕВ 1903 çулта Исетерккĕ ялĕнче çуралнă. 1925–1927 çулсенче Хĕрлĕ Çарта пулнă. Тăван çĕр-шывăн Аслă вăрçинче 1941 çулхи ноябрьтенпе. Центральнăй фронтра çапăçнă. Рядовой. 1943 çулхи октябрĕн 16-мĕшĕнче Днепр урлă каçнă чухне палăрнă. Лоев поселокĕ çывăхĕнче сылтăм çыранра плацдарма тытса тăнă. Совет Союзĕн Геройĕ ята 1943 çулхи октябрĕн 30-мĕшĕнче панă. Ленин орденĕпе наградăланă.

Яков Анисимович АНИСИМОВ 1906 çулта Уйкас Алаш ялĕнче çуралнă. Чуманкассинчи вулав çуртĕнче ĕçленĕ. Сĕнтĕр райкомĕн секретарĕ, Сĕнтĕр çар комиссарĕ пулнă. Хĕрлĕ Çарта 1938 çулхи октябрьтенпе. Украинăна, Румыние, Венгрие ирĕке кăларнă. Гварди капитанне Я.А. Анисимова Совет Союзĕн Геройĕ ята 1945 çулхи мартăн 24-мĕшĕнче вилнĕ хыççăн панă. Ленин, 1 степень Отечественнăй вăрçă, Хĕрлĕ Çăлтăр орденĕсемпе наградăланă.

Борис Михайлович ВАСИЛЬЕВ 1913 çулта Çĕмĕртлĕх Чемей ялĕнче çуралнă. Кашмаш шкулĕнче учительте ĕçленĕ. Хусанти авиаци институтĕнче вĕреннĕ. Хĕрлĕ Çарта 1937 çултанпа. Çар летчикĕсен Борисоглебскри шкулне (1938 ç.), комиссар-летчиксен Каллинскри çар авиаци шкулне (1941 ç.) пĕтернĕ. Кăнтăр Хĕвел анăç, Сталинград, 1 Белоруссия фрончĕсенче çапăçнă. Истребительсен эскадрильин комиссарне Б.М. Васильева Совет Союзĕн Геройĕ ята 1941 çулхи ноябрĕн 20-мĕшĕнче панă. Истребительсен авиаци полкĕн командирĕ Б.М. Васильев подполковник çĕнтерĕве Берлин тӳпинче кĕтсе илнĕ. Ленин, 1, 2 степень Отечественнăй вăрçă орденĕсемпе наградăланă.

Алексей Иванович ВОРОБЬЕВ 1915 çулта Çурлатри ялĕнче çуралнă. Муркаш шкулĕнче вĕреннĕ. Хĕрлĕ Çарта 1936–1939 тата 1941–1945 çулсенче пулнă. Центральный, Брянск, Воронеж, 1 Украина фрончĕсенче çапăçнă. Взвод командирне – гварди старшинине А.И. Воробьева Совет Союзĕн Геройĕ ята 1945 çулхи июнĕн 27-мĕшĕнче панă. Ленин, Хĕрлĕ Çăлтăр, 2 степень Отечественнăй вăрçă (икĕ хут) орденĕсемпе наградăланă.

Илья Григорьевич МЕШАКОВ 1924 çулта Пăсăрман ялĕнче çуралнă. Оринин шкулĕнче, Чăваш педагогика институтĕнче вĕреннĕ. Хĕрлĕ Çарта 1942 çулхи августранпа. Автоматчиксен ротин рядовойне И.Г. Мешакова Совет Союзĕн Геройĕ ята 1944 çулхи июнĕн 3-мĕшĕнче панă. Çĕнтерӳ парадне хутшăннă. Ленин, «Хисеп палли» орденсемпе наградăланă.

Александр Артемьевич БЫКОВ – Мухтав орденĕсен тулли кавалерĕ. 1921 çулта Хуракасси выççăлккинче çуралнă. Кашмаш шкулĕнче вĕреннĕ. Хĕрлĕ Çарта 1942 çулхи апрелĕн 7-мĕшĕнченпе. Старшина Калинин, Брянск, Хĕвел анăç, 2 тата 1 Белорусси фрончĕсенче çапăçнă. Артиллерист.